

BÁSEŇ V ESEJI **Metapoenetika**

ROLAND BAŠRÁKY

1/12

Tvrdenie, že človek je jediná rozumná bytosť v širokom i ďalekom, prilahlom i nepriliehavom vesmíre, by malo byť trestné. Zatiaľ je iba absurdné. (Posudzovanie absurdnosti – toť privilégium civilizovaného človeka.) Keď raz pripustíme, že v ďalších galaxiách môžu jestvovať ďalšie človeku podobné (alebo aj vyspelejšie) bytosti, potom si budeme musieť položiť nielen otázku, že ako ďalej s vedou, ale aj: čo ďalej s literatúrou. Ako každého vedca, tak aj každého človeka. A ako každého človeka, tak aj každého literáta. Čiže aj básnika by mali zaujímať (vzrušovať) konzekvencie vyplývajúce z možného faktu mimozemského života. Dobre: v tzv. tradičnom zmysle sú tzv. básnici beztak z inej planéty: čo básnik, to planéta. S nepochopiteľným prírodným a mentálnym (ne)poriadkom. Ale aj tak. Žiaden básnik by sa (asi) nemal uzatvárať (len) do svojho „človečenstva“. Len do človečenských dilem. Emocionálnych háklivostí. Lebo ne jeden vedec (videli sme /už predvčerom/ na obrazovke) sa už dnes nehanbí nahlas (*a vis á vis*) uvažovať o návšteve z kozmu. Z inej planéty či galaxie. Ako by na také čosi zareagoval človek? A teda: ako by na takú *udalosť* zareagovala do seba uzavretá, sebou sa opájajúca ľudská *kultúra*. Ako? Otázka si (nevyhnutne) nepýta odpoveď, no otáznik áno.

2/12

Návštevu z kozmu si môžeme predstaviť rôzne. Nie je hanba, ak si ju nepredstavíme vôbec nijako. Nie je hanba, ak niekoho predstavivosť nepustí ďalej, iba po zelených človečikov. Dnes sa však ne jeden vedec (alebo skôr popularizátor vedy) nehanbí (na kameru) povedať, že *návštevníci* z inej galaxie (prípadne inej dimenzie) vôbec nemusia k nám zavítať *osobne*. Namiesto seba môžu poslať niekoho (niečo) iné. Ľudská logika hovorí, že takéto konanie môže mať niekoľko dôvodov: 1. ak sú *cudzinci* organickí, možno (podobne ako človek) nezvládnu cestovanie na takú vzdialenosť; 2. nechcú sa vystaviť (potenciálnym) nákazám od pozemských mikróbov; 3. nechcú vystaviť ľudstvo vírusom z vesmíru (čistá ohľaduplnosť); 4. nevedia, akého privítania by sa im tu

(na tejto planéte) dostalo; 5. nechcú vystaviť ľudskú civilizáciu globálnemu psychickému otrasu (nehcú zasahovať a ovplyvňovať); 6. možno nechcú komunikovať s človekom, ale s nejakým (úplne) iným živočíšnym druhom (človek pre nich nie je tým najdôležitejším). Čiže namiesto seba pošlú na Zem *niečo* iné. Philip K. Dick použil slovo *simulakrum*. *Zástupcovia cudzincov* sú (už možno) medzi nami, len (buď) vyzerajú úplne ako my — alebo ako nejaký nám známy živočíšny druh. *Zástupcovia cudzincov* alebo *prieskumníci* z kozmu môžu teda byť roboti. Ak nemajú našu podobu a rozmery, možno sú mikroskopických rozmerov. Nejednen televízny popularizátor vedy by pokojne použil slovo *nanobot*. Skrátka sú tu, ale človek to nemôže naisto vedieť, keďže sú takí drobní a nenápadní. A básnici zatiaľ ďalej obšťastňujú človeka záduchčivými veršovačkami — ako keby. Ako keby sa svet nikdy nemal (z)meniť, resp. meniť sa on (síce) krásne môže, ale lyrike nech všetci dajú pokoj, nech si len pokojne buble vo svojich močaristých výparoch. (Že prečo práve močaristých, to si ozrejmime o chvíľu.)

3/12

Ale svet sa (zatiaľ ešte stále) mení: a jednodaj sa zdá, ako keby všetky tie prelomy vo fyzike (kvantové teórie), v psychológii (to, čo príde po psychoanalýze), v matematike (úprimne: ako sa cítite po Gödelovi?), v biológii, v genetike a v kybernetike, sa diali niekde inde, na iných koľajach, v iných súradniciach, v inej dimenzii, na inej planéte. A to pritom vždy literatúra si osobovala právo (zrozumiteľnejšie než filozofia) *diktovať* (navrhovať?) človeku, čo (a kedy) si má myslieť a ako (a kde a kedy eticky, morálne) sa má správať. Ako sa dnes možno spoliehať na literatúru, ktorá odmieta brať na vedomie napríklad: *teóriu strún*, *červie diery*, *virtuálnu realitu*, *biomechaniku*, *nanotechnológiu*, *genetiku* alebo trebárs aj vedecký výskum spirituality a *N,N-dimethyltryptamin* čiže DMT, tzv. *molekulu duše*?

4/12

O potrebe zblížovania literatúry (poézie) a vedy hovoril Aldous Huxley, v Santa Barbare, v prednáškach, ktoré vyšli pod názvom *Human Condition*. O (potrebnej) zmene paradigmy západného (prepytujem) myslenia svedčilo aj úsilie popularizátorov buddhizmu. D. T. Suzuki vystríhal pred tým, aby sa z človeka — pod vplyvom mechanizácie a automatizácie — stal

bezduchý stroj. Na nebezpečenstvo bezduchosti a automatického (bezmyslienkovitého) konania upozorňoval aj G. I. Gurdjieff, už kedy! Jeho kritika však zacielila toho človeka, ktorého *tradičná literatúra* ospevuje, tematizuje, problematizuje a (predovšetkým) udržiava v stave *hypnózy* a inštinktívnej, patetickej sebaobhajoby. Vrátiac sa k Suzukimu: tento japonský vzdelanec na jednej strane strojovú civilizáciu kritizoval, na druhej strane však hovoril o pokojnej, čistej, slobodnej mysli. Taká myseľ nepozná okovy úzkosti. Človek má potenciál oslobodiť svoju myseľ a nadobro sa zbaviť strachu a iných pocitov nepohody. Ak takáto možnosť v nás je, bolo by neúprimné (naďalej) tvrdiť, že *svet* je (aj alebo najmä) taký, aký nám vštepovali najväčší *proroci* úzkosti devätnásteho a dvadsiateho storočia. Možno veriť hypochondrom a paranoikom? Čo bolo prv: *chorobní* spisovatelia alebo chorobné storočie? Ak chorobný čas predchádzal chorobným víziám, znamená to, že sa tie vízie (či onen *zeitgeist*) majú nevyhnutne, poslušne odovzdávať ďalej? A ďalej? A ďalej si budeme klamať, že naše fantázie sú opodstatnené, hoci veda už odhalila ich banálny pôvod? Ďalej budeme glorifikovať emócie, bludy a nesúrodosť? A komu sa bude takáto poézia (pri všetkej svojej /ne/počestnosti) prihovárať? Do koho a z akého dôvodu bude naďalej zasievať jed *melanchólie*?

5/12

Poézia: ešte stále sa neveľmi kamaráti s vedou. Odvoláva sa na city a poryvy a impresie, rozum by najradšej poslala do vyhnanstva. Ale je to čestné? Poézia nikdy nie je úplne oslobodená od rozumu rovnako, ako ani veda nikdy nie je oslobodená od citov a nálad. Poézia sa hrdila tým, že sprostredkúva jedinečný subjektívny pohľad. Ukazuje subjekt. Vnútro subjektu. Nechá prehovoriť tzv. lyrický subjekt. Subjekt neriadených poryvov a pohnútok. Básnici si nenárokovali na objektívnu platnosť svojich právd, na zrozumiteľnosť, no súčasne každý z nich chcel znieť prorocky, univerzálne. Takže uzavretosť a rétorika. Paradox. Ale klamlivý. Pre niekoho stále ešte: udržateľný. Básnici sa prihovárajú z hlbín subjektu, vedci z rozhladní objektívneho poznania. Toto je lož. Táto veta je nepravdivá. Mýtus o objektívnom pohľade vedy sa už zrútil. (Aj táto veta je nepravdivá.) Opäť len: v prospech vedy a nie literatúry, lebo tá akosi: zosenilnela. Podľa D. T. Suzukiho chybou vedca je, že hoci chce pochopiť skúmaný objekt, nechápe, že ho chápať môže len

cez subjektívnu skúsenosť. Lenže vedec toto už pochopil.
Pochopil to aj básnik? (Veta v zátvorke je nepravdivá.)

6/12

Ak by sa poézia (dnes) definovala ako kontrastný doplnok vedy, mala by hneď prepnúť zo subjektívnej polohy do polohy objektívnej: keďže veda už z objektívnej prepla do subjektívnej. Úlohy by sa mohli vymeniť. (Znie to falošne.) Lenže načo. Huxley navrhuje nielen symbiózu, ale možno (priam) syntézu vedy a poézie. Na pár ojedinelých výnimiek — kde vidíme pokus o takéto zblíženie? Vzrušujúce, že prvý krok k takémuto zblíženiu sa udial skôr vo vede. A navyše: nevdojak. To znamená: náhodou, akoby celkom básnicky. Ten krok urobili: Einstein, Heisenberg, Wittgenstein, Gödel. Samé nemecké mená. A zatiaľ poézia? Poézia sa cíti úplná. Úplný systém by však mohol zahŕňať vedomosť o vlastnej neúplnosti. Zahŕňa takúto vedomosť poézia? Je poézia systém? Pozerá sa na ňu niekto? Dnes? Takto? Hovoríme o nanotechnológiách. Dobré, ale neskôr.

7/12

Systém? Poznanie matematiky vraj oslobodzuje myseľ od záťaže človekom vytváraných systémov. D. T. Suzuki hovorí, že len myseľ zbavená úzkostí môže byť slobodná. Matematika teda nepozná úzkosť, o ktorej často referuje poézia. Poézia úzkosť akceptuje, premýšľa o nej. Matematik však vie: ak sa myslenie rozchádza so zdravým rozumom — tým horšie pre zdravý rozum. Písať básne znamená vzdať sa zdravého rozumu a zapchávať si uši pred matematikou? (Načo je komu takáto otázka?) Dobré: ale v mene čoho? Matematika je realistickejšia ako fyzika. (Básnik však nechce byť realista, súčasne ale trvá na pravdivosti svojich výrokov; ako keby sa bál slobodne klamať?) Fyzika síce vidí stoličku, ale čím viacej ju skúma, tým väčšmi spochybňuje jej existenciu. Huxley pod vplyvom drogy tiež videl stoličku: prvýkrát ju uvidel takú, akú ju namaloval van Gogh. Rozmihotanú, nestálu, dynamickú. Fyzika má „básnické črevo“, preto vie, že stolička už dávno nie je stoličkou. A táto fajka nie je fajkou (A: zhasla fajka!) Matematika však má meta-básnické črevo, a preto vie, že číslo napríklad 12 vždy bude len číslom 12, nezávisle na tom, či je alebo nie je nablízku človek, bytosť, ktorá by číslu rozumela. Číslo, akékoľvek číslo, zostane číslom aj bez pozorovateľa, bez prírody, bez slova *príroda*. Ba aj bez číslice. A či nie je už samotný tento rozpor úchvatný?

A vlastne: poetický? Niekedy sa zazdá, že i poézia hľadá — niekde, v niečom — podobné nemenné a neotrasiteľné javy. Čestná je vtedy, keď vystúpi zo sveta emócií a sleduje skôr kulisu, na pozadí ktorej sa odohrávajú; a sleduje skôr mašinériu ledva viditeľných motúzikov.

8/12

Omyl: myslieť si, že tí, čo objavili: *teóriu relativity*, *princíp neurčitosti* a *vety o neúplnosti*, navždy tým zničili šancu na objektívne nazeranie vecí. Práve naopak: verili, že niekde musí byť bod, z ktorého sa môžeme dívať tak, aby nás pritom nemiatali pocity, názory, predsudky, chybné formulácie, schémy. Einstein: *mentálne uchopenie tohto mimoosobného sveta v rámci daných možností*. Dôkladne sa o toto usilujú aj básnici, alebo sa radšej nechajú kmásať chvílkovou príťažlivosťou búrlivých pocitov? G. H. Hardy hovorí, že matematická skúsenosť leží mimo nás, (matematické) vety, ktoré považujeme za svoje výtvary, sú len záznamami našich pozorovaní. Ako je to s poéziou? Sú jej riadky pochtivým záznamom? Záznamom čoho vlastne? Sú vôbec záznamom alebo len stopou exhibicionistickej ambície? (Kedy ako?) Kto si nekladie tú istú otázku ako veda, ten si nekladie vôbec nijakú otázku, pretože nepočúva a nevidí. Ten si kladie len otázky. (A nevie, či na začiatky alebo na konce.) Niektorí si povie, že môže žiť aj bez otázok. Áno, môže. Žiť bez nich, no nemôže bez nich písať. Lebo písanie je neprestajný pokus o odpoveď — aj keď je (nie je) na konci vety otáznik.

9/12

Vráťme sa však k nanotechnológiám. K bionike. K biomechanike. Dobré, ale až o chvíľu. O akú chvíľu? Pre koho z nás teraz chvíľa uplynie, a pre koho nie? Aká je najmenšia jednotka chvíle? A chvíľa je zas jednotkou čoho? Einsteinova *teória* reprezentuje *objektívnu povahu časopriestoru*, ktorá je *veľmi odlišná od nášho subjektívneho vnímania času a priestoru*. Gödel sa nemýlil, keď tvrdil, že celé stáročia jestvuje akési sprisahanie, ktoré cieľom je udržovať ľudstvo v hlúposti. Pouvažujte nad tým. A ešte raz. Kolkokrát sa literatúra spojila s týmto sprisahaním? Udržovať ľudí v otupení. No na druhej strane: načo je masám *stav prebudenia*? Načo im je poznanie, že *realita* je vlastne púšť plná čísel? Ešte

sa uvidí. Nič sa neuvidí. My sa uvidíme. V budúcnosti, ktorá nikdy nenastane. Iba neprestajne nastáva. Obyvateľstvo Zeme sa už teraz vymieňa. Vymieňame sa. Nebadane. Ľudstvo sa postupne (malými skokmi) mení na iný druh. Už nie živočíšny. Je načase, aby sme sa vrátili. K nanotechnológiám.

10/12

Je jasné, že s planétou sa niečo deje. Vždy sa s ňou *niečo* (dramatické) dialo. Iba sa zdalo, že nie tak často ako dnes. Lebo nás bolo menej. Lebo sme mali menej prístrojov. Lebo boli menej citlivé. Lebo sme neboli až takí poprepájaní a okamžite informovaní. Vždy sa niečo dialo, ibaže tam, kde to bolo (prírodne) najdramatickejšie, nežilo nás tolko ako dnes. Preto je dnes (tam) dramatickejšie ako prv. Vždy sa niečo dialo, lebo ani Zem sa nemôže nemeniť. Zmení sa tvar kontinentov, zmení sa klíma, zmenia sa životné podmienky. Bude sa musieť zmeniť aj človek. Táto zmena už prebieha a nakoniec možno povedie k nahradeniu človeka iným druhom, pravdepodobne nie *živočíšnym*, menej zraniteľným, väčšmi odolným.

11/12

Môže sa prihodiť všeličo: životné podmienky sa môžu na Zemi natoľko zhoršiť, že *prežiť* bude schopný len *neživočíšny* druh. Príslušný zdroj: Michel Houellebecq. Alebo Michel Foucault. (Ale ten nebol mechanik ani biológ.) Aj on hovoril o zmiznutí človeka. Ale skôr asi vo významovej rovine. Zmenia sa definície človeka. Možno až natoľko, že o človeku už nebude možné hovoriť. Nebude to potrebné. Kto bude potrebovať poéziu adresovanú človeku včerajších tráum? Možno sa planéta Zem rozpadne, možno skolabuje celý solárny systém. Potom bude potrebné cestovať vesmírom. A teda aj: časom (samozrejme). Podrobnejšie informácie: Arthur C. Clarke. Ľudský organizmus, ako ho poznáme dnes, je hotový des. Takéto cesty by nevydržal. Čiže výskum v oblasti bioniky, biomechaniky, genetiky a nanotechnológií je nevyhnutný. Ťažko odolateľný. Ťažko zakázateľný. Ťažko zastaviteľný. Ťažko čitateľný. Ťažko utajiteľný. Je nezastaviteľný, či to je alebo nie je etické. S týmto žijeme už dnes a s týmto by malo žiť aj naše literárne *povedomie*. Pokiaľ na ňom (ešte) záleží. Pokiaľ je pre niečo dôležité, aby sa literatúra *preniesla* aj na nasledujúci druh, na nástupcu človeka. (Čo si s ňou

počnú?) Aj onen nástupca bude (asi) k svojej úplnosti potrebovať tú *neúplnosť*, ktorú môže ponúknuť (vraj) len literatúra.

12/12

Prečo sa teda neuchýliť k Platónovi, k matematike, k najnovším technológiám, a nehľadať krásu abstraktného? Načo sa ešte navzájom hrdúsiť hrdzavým rekvizitárom osvedčených postupov? Načo sa otupovať enumeráciami a kombináciami náhodne zahliadnutých objektov všednosti; načo v konkrétnom a všednom hľadať poéziu? Načo variť a koreniť metafory z druhej a z tisícvestej vody? Načo ešte? Načo si ešte klásť v poézii otázky? (Otázniky.) Čo píše Lu Ji o poézii? Že predmetom poézie môže byť tisíc vecí, a preto i jej formy sa môžu tisícorako meniť? Že nech už dielo komponujeme prepychovo alebo hutne, a nech už ho budujeme zhora nadol alebo zdola nahor, nikdy nesmieme zabúdať na meniace sa požiadavky? Že krása obsiahnutá v lyrike má byť oporou ideí? Nie je pravda, že táto strofa je súčasťou básne. Nie je pravda, že táto báseň je esejou. Táto esej nie je pravdivá. Táto veta nie je úplná.

autor je historik matematiky

Radoslav Repický | Utópia, akryl na plátne, 120 × 110, 2006